

TERMINOLOGIK TEZAVRUSLAR VA ULARNING TABIIY TILNI QAYTA ISHLASH VAZIFALARIDA QO‘LLANISHI

Ashirmatova M.J.

*Toshkent davlat agrar universiteti,
O‘zbek tili va adabiyoti kafedrası dotsenti*

Аннотация: Maqolada terminologik tezaurus tushunchasi, uning tabiiy tilni qayta ishlash va axborot tizimlaridagi ahamiyati yoritiladi. Termin va terminologik tizimlarning nazariy asoslari, tezaurusning lingvistik va amaliy xususiyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, tezauruslar qidiruv tizimlari, sun’iy intellekt va kompyuter lingvistikasi sohalarida qo‘llanishi, qishloq xo‘jaligi terminlari misolida sohaviy tezaurus yaratish dolzarbligi ko‘rsatib beriladi.

Kalit so‘zlar: termin, terminologiya, tezaurus, NLP, kompyuter lingvistikasi, qishloq xo‘jaligi terminlari.

Аннотация: В статье рассматривается терминологический тезаурус, его роль в обработке естественного языка и информационных системах. Анализируются теоретические основы терминов, особенности тезаурусов как лингвистического и практического инструмента. Особое внимание уделено использованию тезаурусов в поисковых системах, искусственном интеллекте и компьютерной лингвистике, а также актуальности создания отраслевого тезауруса на примере сельскохозяйственной терминологии.

Ключевые слова: термин, терминология, тезаурус, NLP, компьютерная лингвистика, сельскохозяйственные термины.

Abstract: The article examines the terminological thesaurus, its role in natural language processing and information systems. Theoretical foundations of terms and the linguistic and practical features of thesauri are analyzed. Attention is given to their application in search systems, artificial intelligence, computer linguistics, and the relevance of developing a domain-specific thesaurus using agricultural terminology.

Keywords: term, terminology, thesaurus, NLP, computer linguistics, agricultural terminology.

Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi sharoitida insoniyatning axborotga bo‘lgan ehtiyoji sezilarli darajada oshib bormoqda. Axborotni tezkor, aniq va ishonchli izlab topish, uni qayta ishlash hamda foydalanuvchiga yetkazish bugungi ilmiy-texnik taraqqiyotning ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, ilmiy, texnik va kasbiy sohalarda aniqlik talab etiladigan axborot bilan ishlash jarayonida terminlar va ularning me‘yoriy qo‘llanilishi muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbek tilshunosligida terminologiyani ilmiy asosda o'rganish XX asrning 30-yillaridan boshlangan bo'lib, bu yo'nalishda Q. Musayev, X. Dadaboyev va boshqa olimlarning tadqiqotlari terminologik tizimning shakllanishi, rivoji hamda murakkab tuzilishini ochib bergan. Ushbu tadqiqotlarda terminlarning umumiy leksik birliklardan farqi, ularning qo'llanish doirasi va tizimli xususiyatlari atroflicha tahlil qilingan.

Termin tushunchasiga oid eng mukammal va ilmiy asoslangan ta'riflardan biri A.A. Reformatskiy tomonidan berilgan. Uning ta'kidlashicha, termin muayyan fan, texnika yoki kasb sohasida aniq va qat'iy ma'noga ega bo'lgan, mutaxassislar tomonidan bir xilda tushuniladigan maxsus leksik birlikdir. Terminlar umumiy leksikadan semantik aniqligi, monosemiyasi va kontekstga nisbatan barqarorligi bilan farqlanadi. Har bir fan sohasi o'ziga xos terminologik tizimga ega bo'lib, bu tizim sohaga oid bilimlar majmuasini aks ettiradi.

Ilmiy axborot bilan samarali ishlash terminlarni izchil va mantiqiy asosda tashkil etishni, ularning semantik va iyerarxik munosabatlarini aniqlashni taqozo etadi. Shu nuqtayi nazardan, terminologik tezauruslar muayyan soha terminlarini o'zaro bog'liq holda aks ettiruvchi tizimlashtirilgan leksik-semantik vosita sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Tezauruslar yordamida sinonimiya, ko'p ma'nolilik, umumiy va xususiy tushunchalar o'rtasidagi noaniqliklar bartaraf etiladi hamda axborot qidiruv jarayoni yanada aniq va samarali amalga oshiriladi.

Terminologik tezaurus lug'atning maxsus turi bo'lib, u nafaqat terminlarning ta'rifini, balki ularning o'zaro semantik munosabatlarini — sinonim, antonim, giperonim-giponim, qism-butun aloqalarini ham aks ettiradi. Tezaurusning izohli lug'atdan asosiy farqi shundaki, unda so'zlar ma'noga ko'ra guruhlanadi va tushunchalar tizimi modellashtiriladi. Izohli lug'atlarda esa asosan so'zning leksik ma'nosi va grammatik xususiyatlari bayon etiladi.

Terminologik tezauruslar fan va texnika sohalarida konseptual bilimlarni strukturalashtirish, ilmiy muloqot aniqligini oshirish, axborot-qidiruv tizimlarini optimallashtirish hamda ontologik va sun'iy intellekt tizimlari uchun semantik baza yaratishda muhim metodologik vosita hisoblanadi. Ular terminlarning me'yoriy va mantiqan to'g'ri qo'llanishini ta'minlab, ilmiy axborotning izchil uzatilishiga xizmat qiladi. Xalqaro terminologiya maktabi vakillari — E. Vyuster, I. Mayer, X.K. Sager, M.T. Kabre va boshqalar tezauruslarni ishlab chiqishning nazariy va amaliy asoslarini yaratib, ularni kompyuterlashtirilgan axborot tizimlariga tatbiq etish bo'yicha muhim ilmiy yondashuvlarni taklif etganlar. Ularning ishlari terminologiyani leksikografiya va kompyuter lingvistikasi bilan integratsiyalash imkonini berdi. Tezauruslarning ahamiyati ayniqsa tabiiy tilni qayta ishlash (Natural Language Processing — NLP) texnologiyalarida yaqqol namoyon bo'ladi. NLP tizimlari matnni avtomatik tahlil qilish, semantik aloqalarni aniqlash, axborotni ajratib olish va tarjima qilish kabi murakkab vazifalarni bajaradi. Ushbu jarayonlarda terminologik tezauruslar so'z va

tushunchalar o'rtasidagi semantik munosabatlarni aniqlash orqali tizimlarning aniqligi va ishonchliligini oshiradi.

Zamonaviy NLP texnologiyalariga asoslangan avtomatlashtirilgan tezauruslar katta hajmdagi sohaga oid matnlar korpusini tahlil qilish, terminlarni aniqlash, ularning o'zaro bog'liqligini statistik va sun'iy intellekt modellari yordamida belgilash imkonini beradi. Natijada, axborot-qidiruv tizimlari yanada moslashuvchan, aqlli va foydalanuvchi ehtiyojlariga moslashgan holda ishlaydi.

Qishloq xo'jaligi kabi murakkab va ko'p tarmoqli sohada terminologik tezauruslarning o'rni alohida ahamiyatga ega. Qishloq xo'jaligi terminlari tezaurusi sohaga oid ilmiy tadqiqotlar, ta'lim jarayoni, davlat boshqaruvi va raqamli texnologiyalar uchun yagona terminologik makonni shakllantirishga xizmat qiladi. U axborotni tizimlashtirish, tahlil qilish va almashish jarayonlarini soddalashtirib, ilmiy-texnik taraqqiyot samaradorligini oshiradi.

Xulosa qilib aytganda, terminologik tezauruslar tabiiy tilni qayta ishlash tizimlarining muhim tarkibiy qismi bo'lib, ular semantik tahlil, axborot qidiruvi va sun'iy intellekt texnologiyalarining samarali ishlashini ta'minlaydi. O'zbek tilida, xususan qishloq xo'jaligi sohasida terminologik tezauruslar yaratish va rivojlantirish ilmiy, amaliy hamda davlat miqyosidagi dolzarb vazifalardan biri bo'lib qolmoqda.

Фойдаланилган адабиётлар:

- 1.Didigova I.B. Terminology in Scientific and Technical Fields. Tashkent, 2010.
- 2.Subbotin A.I. Fundamentals of Terminology. Moscow, 2005.
- 3.Stepanov Yu.S. Terminology as a Means of Knowledge Transmission. St. Petersburg, 2008.
- 4.Lavrishev A.I. Scientific and Technical Terminology. Moscow, 2012.
- 5.Qodirova X.B. Terminological Tezaurus in Uzbek Linguistics. Tashkent, 2015.
- 6.Ermatov I. O'zbek Tilshunoslik Terminologiyasi. Tashkent, 2014.